

שמות פרק י'

(כא) ויאמר יקוק אל משה נטה ידך על השמים ויהי חשך על ארץ מצרים וימש חשך: (כב) ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים: (כג) לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים ולכל בני ישראל היה אור במושבתם: (כד) ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את יקוק רק צאנכם ובקרכם יצג גם טפכם ילד עמכם:

רש"י

(כא) **וימש חשך** - ויחשיך עליהם חשך יותר מחשכו של לילה, וחשך של לילה יאמש ויחשיך עוד: **וימש** - כמו ויאמש יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף לפי שאין הברת האל"ף נכרת כל כך אין הכתוב מקפיד על חסרונה, כגון (ישעיהו יג כ) ולא יהל שם ערבי, כמו לא יאהל, לא יטה אהלו. וכן (שמואל ב כב מ) ותזרני חיל, כמו ותאזרני. ואונקלוס תרגם לשון הסרה, כמו (שמות יג כב) לא ימש בתר דיעדי קבל ליליא, כשיגיע סמוך לאור היום. אבל אין הדבור מיושב על הוי"ו של וימש, לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. ומדרש אגדה פותרו לשון (דברים כח כט) ממשש בצהרים, שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש: (כב) **ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'** - חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו אותן שלשת ימים. ועוד שלשת ימים אחרים חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו. יושב אין יכול לעמוד, ועומד אין יכול לישוב. ולמה הביא עליהם חשך, שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הן לוקין כמונו. ועוד שחפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום אומר לו אני ראיתו בביתך ובמקום פלוני הוא: **שלשת ימים** - שלוש של ימים טירציני"א בלעז [קבוצה של שלשה ימים רצופים] וכן שבעת ימים בכל מקום שטייני"א של ימים [קבוצה של שבעה ימים רצופים]: (כד) **יצג** - יהא מוצג במקומו:

רשב"ם

(כא) **וימש חשך** - ויאמש חשך. כמו ולא יהל שם ערבי, כמו לא יאהל. כלומר החשך של לילה יאמש ויאפיל זמן מרובה, שלא האירה הלילה עד שלשת ימים: (כב) **[חשך אפלה]** - חושך ואפילה. חשך גדול: (כג) **מתחתיו** - מביתו לפי פשוטו, שלא ידעו היכן ילכו: **היה אור במושבותם** - אפילו שהוא יושב אצל בית המצרי:

רמב"ן

(כג) **ויעם לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו** - כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש שבא שמשם והיה כמו לילה, אבל היה חשך אפלה, כלומר איד עב מאד שירד מן השמים, כי על כן אמר (בפסוק כא) נטה את ידך על השמים, להוריד משם חשכה גדולה נופלת עליהם. והיתה מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר, וכן העוברים בהרי חשך לא יעמד להם שם הנר ולא האש כלל, ועל כן לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו, ואלמלא כן היו משתמשי בנרות, וזהו שאמר הכתוב שלח חושך ויחשך (תהלים קה ח), כי היה שלוח חשך, לא אפיסת אור היום בלבד. ויתכן שהיה איד עב מאד מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (שמו"ר יד א), כאשר הוא בים אוקינוס כעדות ר"א:

בראשית פרק א

(א) **בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ**: (ב) **והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים**: (ג) **ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור**: (ד) **ויקרא אלהים את האור פי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך**: (ה) **ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד**:

רש"י

(ב) **תהו ובהו** - תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהו ומשתומם על בהו שבה: **תהו** - אישטורדישו"ן בלע"ז [מבוכה]: **בהו** - לשון רקות וצדו: **על פני תהום** - על פני המים שעל הארץ: **ורוח אלהים מרחפת** - כסא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקב"ה ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן אקוביטי"ר בלע"ז [לכסות]: (ד) **ויאמר אלהים את האור כי טוב ויבדל** - אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ראהו שאינו כדאי להשתמש בו **רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא**. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שהיו משתמשי בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה:

רשב"ם

(ג) **ויאמר אלהים יהי אור** - לתקן האמור וחשך על פני תהום: (ד) **ויאמר אלהים את האור** - נסתכל במראהו כי יפה הוא. וכן ותר אורו כי טוב הוא, נסתכל במשה שנולד לששה חדשים כמו שמואל לתקופת הימים וראתהו כי טוב ויפה הוא שנגמרו סימניו וצפרניו ושערו, ותצפנהו שלשה ירחים, כלו' עד סוף ט' חדשים שהרי ראתהו וידעה שהוא טוב ויפה בסימנים, שאינו נפל: **ויבדל אלהים בין האור ובין החשך** - שיי"ב שעות היה היום ואח"כ הלילה יי"ב. האור תחלה ואח"כ החשך. שהרי תחלת בריאת העולם היה במאמר יהי אור. וכל חשך שמקודם לכך דכתי' וחשך על פני תהום לא זהו לילה:

פרי צדיק לפרשת בא

[ו] נהוריה ישרי בה. ביום השבת בבוקר שאז יצא אדם לפעלו בימי המעשה ובשבת כל אחד מישראל מניח עסקיו ומלאכתו ניכר שביתת שבת וקבלת עול מלכות שמים ועל כן נקרא הסעודה סעודתא דעתיקא כתר עליון איהו כתר מלכות וכמו שאמרו בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית. והיינו על ידי שמקבלין מלכותו יתברך. וזה נקרא אור, דהיינו ההכרה שיש בורא ואדון על כל בריותיו. וההיפך הוא חושך וכמו שנאמר והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו. וכתב שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו ואיתא במדרש רבה (פ' יד) ובתנחומא ריש פרשה זו על שלא קבלו במרות דברו של הקב"ה עליהם. והיינו שבכל המכות היה מדה במדה מפני שעשו בישראל (כמו שאמרו מדרש תנחומא וארא י"ד ומדרש רבה שם) ובמכת חשך אמרו (שם) הטעם שלא יראו במפלתן של רשעי ישראל שמתו בימי אפלה ויש להבין מה חטאו מצרים לידון בחשך ועל זה אמרו שבשביל שלא קבלו מרות של הקב"ה בח' מכות שקדמו ממילא הם בחשך דהאור הוא ה' אור לי ונאמר ה' אורי וישעי, והיינו שמקבלים אור מלכות שמים ואדנותו וכיון שלא קבלו מרות הקב"ה ממילא הם בחשך ובא להם החשך. ואז מתו רשעי ישראל גם כן. וישראל הודו ושבחו על זה שלא ראו במפלתן (כמו שאמרו מדרש תנחומא ריש פרשת בשלח). וזהו שאמרו אחר כך במדרש למה הדבר דומה למלך שסרח עליו עבדו כו', והוסיף לו משלו כו', והוסיף החשך משלו הוי שלח חשך ויחשיך. ולכאורה למה הוסיף החשך משלו ולא מצינו כן בשאר מכות. אך לפי האמור כיון שהחשך בא מפני שלא קבלו מרות הקב"ה עליהם בח' מכות שעברו וזהו החשך ששלח עליהם. וכיון שלא קבלו מרות הקב"ה גם במכת חשך ולא שמעו להוציא את בני ישראל הוסיף החשך משלו על שלא קבלו מרות הקב"ה במכת חשך. וזה נקרא הוסיף משלו דעיקר מכת החשך היה על ידי שלא קבלו מרות הקב"ה בהח' מכות שעברו ואף שרצו לשוב דהא כתיב ויחזק ה' את לב פרעה וגו', ובמדרש (שמות רבה סוף פרשה יא) אפילו אם ירצה לשוב אני מחזק לבו. היינו שהיה רוצה לשוב מפני פחד המכה אבל לא קבלו מרות ואדנות של הקב"ה עליהם. ואיתא במדרש אחר כך פלוגתא מהיכן היה החשך רי"ה אומר מחשך של מעלה כו', ר"נ אמר מחשך של גיהנם כו', הענין דבמכה זו כתיב ולכל בני ישראל היה אור, והיינו שזכו למדת חכמה שהוא תורה אור. ואף שלא היה עדיין לישראל שום מצוה ואף מצות מילה בטלו ונמולו רק קודם שחיטת הפסח ויש מהם שנמולו אחר שעשה משה הפסח ונדבקו בו מרוחות שבגן עדן והיה ריחו הולך וכו', (וכמו שאמרו מדרש רבה פ' יט) ומהיכן היה האור לבני ישראל ובמה קבלו מרות הקב"ה עליהם. ועל זה אמר רי"ה שבא מחשך של מעלה והוא על פי מה שאמרו (סנהדרין צט רע"א) אימתי אתו משיח לכי חפו להו חשוכא כו', מילט קא לייטת לי אמר לו קרא כתיב, כי הנה החשך יכסה ארץ וגו', ועליך יזרח וגו', והיינו דכשאין זכות לישראל חס וחלילה אז השם יתברך רואה החשך שבעכו"ם וכנגדם ישראל קדושים הם. וכמו שאמר דוד המלך ע"ה שמרה נפשי כי חסיד אני ואף שאמר באותו מזמור כי עני ואביון אני אך אמרו על זה (ברכות ד.) לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב וכו', ואני כו', לא חסיד אני שכל וכו', ואני ידי וכו', והיינו שכנגד מלכי האומות עכו"ם קרי לנפשיה חסיד. וכן מצינו (עירובין כא ע"ב) נלינה בכפרים אל תיקרי בכפרים אלא בכופרים בא ואראך אותם שהשפעת להן טובה והם כפרו בך וכו', אראך כבודי וגודלי שבח בני ובנותי. והיינו שכנגדם נמצאו ישראל זכאים. וזהו, כי הנה החשך יכסה ארץ וגו', איך הם בחשך ואינם מקבלים מרות של הקב"ה עליהם ואז ממילא ועליך יזרח וגו', שניכר יתרון ישראל כאור מן החשך ואתי כמאן דאמר (ויקרא רבה פרשה כג) גוי מקרב גוי אלו ואלו ערלים אלו ואלו מגדלי בלורית וכו', לא היה נותנת מדת הדין שיגאלו ישראל וכו', ומכל מקום כשנגלה החשך של מצרים אז ניכר יתרון ישראל כיתרון האור מן החשך. וזהו מחשך של מעלה כבריינו של עולם ברישא חשוכא והדר נהורא (שבת עז ע"ב) ובישראל היה אור בזה שקבלו מרות של הקב"ה במה שקיימו מצות ה' וישאלו איש מאת רעהו וגו', דאיתא (ברכות ט ע"ב) בעל כרחם דישראל משום משוי וזה היה בימי אפלה וכמו שאמרו במדרש רבה שהיה ישראל נכנס לבתיהן והיה רואה כלי כסף וכו', והיה בזה אור לישראל שקיימו מצות ה' וקבלו מרות הקב"ה בזה. וזה דעת רי"ה שבא מהחשך של מעלה. והיינו מה שאינו מאיר להם אור ה' לקבל אדנותו. ור"נ אמר מחשך של גיהנם וכו', דסבירא ליה כמאן דאמר (שמות רבה סוף פרשה א) ששבו כל ישראל בתשובה הבינונים במטמוניות וגם הרשעים הרהרו כו', ולא ידעו איש מחבירו עיין שם. ועל ידי זה ולכל בני ישראל היה אור ולהם בא החשך מגהנם על דרך מה שנאמר (בראשית רבה פ' ו) לא יום ולא גיהנם אלא אש שיוצאת מגופן של רשעים ומלהטת אותם. והיינו דאש דיצר הרע, היינו אש הגיהנם וזהו שנאמר ואשם לא תכבה. וכן החשך חשך של גיהנם מה שלא קבלו מרות של הקב"ה עליהם מזה בא להם החשך. וישראל ששבו בתשובה היה אור במושבותם. ובשבת איתא ברעיא מהימנא (זח"ג רבע ב.) כגוונא דצריך לקבלא גבירתה בכמה נהורין דשרגין וכו', גרמין דאשתארת שפחה בישא בחשוכא ברעבון בבכיה וכו', כארמלתא וכו', ואף שאין מרגישין אז החשך והם יושבים בשלוח. אך בשורש הקליפה יש חשך בשבת שישראל מוצאים חן על דרך שאמרו (בראשית רבה פ' ט) עולמי עולמי הלואי תהא מעלית חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזו. והיינו שישראל מוצאים חן על ידי שמגלה השם יתברך החשך שיש בעכו"ם על דרך מה שנאמר, כי הנה החשך וגו', ואז כנגדם ישראל מוצאים חן. שכל החשך שהיה בישראל היה רק כדי שיתוקן שיהיה יתרון האור וכמו שאמרו (זח"ב קפד א) דלית נהורא אלא ההוא דנפיק מגו חשוכא ומהכל יהיה טוב מאד. ואז החשך בא לשפחה בישא ונשא השעיר את כל עונותם עונות תם (כמו שאמרו בראשית רבה פ' סה) וישראל יש להם ניחא. והם יש להם בשורש בכיה והספד היפך הניחא. וזהו שבסעודת יום השבת שאז ניכר ביותר שמקבלים ישראל מרות של הקב"ה עליהם במה ששובתין ממלאכה דאז זמן מלאכה כמו שנאמר יצא אדם לפעלו וגו', אומרים נהוריה ישרי בה :

הכתב והקבלה לשמות פרק!

(כא) **ויהי חשך**. מלת יהי מורה על הווי ומציאות דבר מה, ואין זה נופל על חושך הלילה שהוא העדר האור לבד, שמטעם זה לא נזכר הווי אצל חשך במעשה בראשית, רק החשך הזה היה הפלא ופלא שלוח מאוצר זעם להעניש בו רשעים נכתב אצלו יהי. וזה שבאר המשורר (תהלים ק"ה) שלח חשך ויחשיך, ועל העדר לא יפול מלת שלח, למדנו שנסתנה החשך הזה מכל המחשכים הנודעים לנו, והיה משמש כמו אפלה שלא הועילה להם שמש וירח ונרות להגיה חשכם, לכן אמר אחר כן, ויהי חושך אפלה. הוסיף מלת אפלה, להודיענו שהחשך הנפלא הזה היתה בו מדת אפלה שלא יוכרו בו המראות והגוונים גם בקרוב (כי אפלה קשה הרבה מחשך, כי חשכת הלילה ע"י נגה הירח וכוכבים או אור הנר תהיה אור, ואין כן אפלה, ולכן הונח אל מכת העורון, והיית ממשש בצהרים כאש ימשש העור באפלה, כי אין האור מועיל לעור), ולא היה א"כ חשך מצרים כמו חשכת לילה שיועילו נגה ונר להאיר, אלא היתה תבניתה כתבנית האפלה, ולא שהיה סבת האפלה עניינים אידיים או קטורים שהאפילו בעד אור שמש, אבל הארץ האירה ביום לאור שמש, ובלילה לאור הירח, רק למצרים לבדה אפלה לעיניהם היתה ולא הועיל להם כלום, וכדרך העור או חסר עיניים, ולא שהוכו בעורון וסנורים אלא עיניהם היו בריאים כמקדם, אלא שהפליא הקב"ה לעשות ושלח חשך מאוצר זעמו וזה החשך פעל פעולת האפלה, כי המציא ענין מה סמוך לעיניהם שמנע מרשעים אורם, כי היה בו ממש ומונע מהם נצוצי האור, דומה לתבלול שעל עיני העור, ומ"ש רבותינו דרך חדה, כמה היה אותו החשך עבה כדינר, הודיעונו בזה שהמאורות שמשו כדרכם, וכן לא אידיים וקטורים החשיכו את הארץ, אבל שלח הב"ה חשך והחשיך עיני המצרים, וזה החשך היה בו מציאות וממשות דק כמו תבלול שעל עיני עור, ולכן לא יכלו לראות מאומה לא לאור היום ולא לאור הנר, והמשילו עביו לעובי דינר, כי הדינר הוא היותר דק שבכל המטבעות, והורו במשל זה ב' דברים, הא' שלא הזיק חשך זה למי שהיה עומד בצד המצרי, כי היה רק דק לנגד עיני המצרים ולכן היה לישראל אור במושבותם, והב' שחשך הדק הזה היה בו ממש וחוזק כממשות דינר זהב שהוא מוצק ודבק מאד שלא תעבור בו הראות ולכן לא ראו איש את אחיו (רנ"ו):

(כג) **ולא קמו**. רבים יתמהו הלא אין מדרך החושך לאסור את האדם במאסר עד שלא יוכל לקום ממקום מושבו, גם עורים יגששו וילכו בחשך, ואם היה מסבת אידיים וקטורים מכופלים שהעבו את האויר עד שלא יוכלו לקום, א"כ איך שאפו רוח הלא כרגע ימותו מאפיסת רוח הנשימה, ואין לומר כהרלב"ג שהיו מוכרחים לסתום נקבי האף והפה בדרך שלא יכנס זה האויר האיד הקטורי תוך גופם וימיתם, כי איך יחיו בסתימת נקבי אף ופה שלשת ימים, לכן אמר רנ"ו באמת התורה סתמה דברי, אבל בקבלה הדבר מפורש, כי המשורר אמר (תהלים ע"ח) ישלח בס חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, ענין משלחת מלאכי רעים שאמר המשורר הוא בעצמו מה שאמר בספר חכמת שלמה (פי"ז), וישמו ויבהלו מאד ויחרדו מתמונות זרות קולות שונות המו סביבותיהם להפחידם ומלאכי רעים זועפי פנים נראו למו, הנה נחרדו מחזיונות זרות שראו והם מראות משונות שנראו למו להבעיתם, ומזה יצא לבם מרוב פחד אפס כחם עד שלא יכלו להתנועע ממקומם, כמו שיקרה לאדם נבהל משואת פתאום כי תבואנו, שלא ימוש ממקומו מרוב חרדת לב, ולכן לא קמו איש מתחתיו כל זמן החשך כי לא קם באיש רוח, עכ"ד. ולדעתי ענין זה עצמו מבואר במלת מתחתיו שאמר קרא, שאין פירושו ממקום מושבו, אבל הוא שם דבר מן תחת, ע"מ תבל תמם, אלא שנפתח בעבור החי"ת כמשפט, כענין תחת גערה במבין (משלי י"ז) שפי' כמו חתת, וכן תחת און ראיתי אהלי כושן (חבקוק ג'), פי' רו"ה ענין חתת, פחד, ובהלה (טאדעסאנגסט), וכן התחת אלהים אני דיוסף תרגמו אונקלס ויב"ע דחלא וכן תרגמו ר"ס גאון (ובחנם השיג עליו הרמ"ד), וכן פי' הרלב"ג, וה"א דהתחת היא ה"א אמתית כמו הנגלה נגליתי, ע"ש. וכן מלת מתחתיו כאן פירושו מסבת פחד וחרדה שנפלה עליהם מתמונות זרות, והמ"ם היא מ"ם הסבה (דעס אנגסטעס וועגען), ויתכן שאין מובן מלות ולא קמו, מניעת יכולת עמידת הרגלים, אבל כמו שיורה לשון נפילה על נמיכות ושפלות הרוח מפני הדאגה והחרדה, כענין אל יפול לב האדם עליו (ש"א י"ז), כן לשון קום הוא אמוץ הלב בלי פחד ואימה, כמו ואולך אתכם קוממיות, כושל יקימון מליך (איוב ד'), וכענין וימס לבבינו ולא קמה עוד רוח באיש (יהושע ב'), וענין ולא קמו איש מתחתיו, נמס לבבם בקרבם ונפל רוחם בתוכם מסבת החתת והחרדה מחזיונות בלהות. ואתה תראה שבמליצה זו השתמש איוב ג"כ, באמרו (ל"ד כ"ו) תחת רשעים ספקם במקום רואים, כי ידבר שם מעונשי מצרים ואמר, רגע ימותו וחצות לילה יגועשו והפך לילה וידכאו וע"ז סיים תחת רשעים ר"ל חתת וחרדת הרשעים האלה אשר נפל עליהם בעת החשך היא הכה אותם וספקם, במקום ששאר אנשים אשר בשכונתם היו רואים, וכעדות התורה ולכל ישראל היה אור במושבותם. ויורה על אמתת פירוש זה המקף המחבר מלות תחת רשעים יחד: **במושבותם**. אין הכוונה על ארץ גשן, שהרי תמיד זכר ארץ גשן, בערוב (לעיל ח') ובברד (לעיל ט'), ואמר כאן במושבותם שהוא שב על המצריים, להורות לנו שלא היה חשך על הארץ, אלא המצרי יושב באפלה, ועליו ועל כסאו היה אור, ולכן היה לבני ישראל אור במושבותם של המצריים, אבל בארץ גשן היה ג"כ חשך, כי מצריים רבים ישבו בארץ גשן בתוך בני ישראל ועליהם עבר כוס, כי לא היה בזה היזק לישראל שראו אור בשבתם סמוך להם משא"כ שאר המכות אילו באו בארץ גשן היו מצערים גם לישראל, גם לא היו יודעים שהבדיל ה' בינם ובין ישראל כי בשאר המכות נצלו גם מצריים רבים, משא"כ מכת החשך אעפ"י שבא גם בארץ גשן ידעו כי רחם ה' על ישראל, שהרי שמעו קולם שמחים וטובי לב (רנ"ו):